

3 ДУМКАЙ ПРА АРЫГНАЛ

БЕЛАРУСКІЯ КАМПАЗІТЫ Ў ПЕРАКЛАДЗЕ НА НЯМЕЦКУЮ МОВУ

Словаўтваральныя сістэмы няроднасных моў характарызуюцца як рысамі падабенства, так і значнымі разыходжаньнямі. Напрыклад, як у беларускай, так і ў нямецкай мове шырока выкарыстоўваецца іменнае словаскладанне. Прадметам аналізу ў артыкуле з’яўляецца адзін з найбольш прадуктыўных тыпаў словаскладаньня ў абедзвюх мовах – словы тыпу “аснова прыметніка + аснова назоўніка”, ужытыя ў аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха” У. Караткевіча, і іх адпаведнікі ў перакладзе на нямецкую мову (“König Stachs Wilde Jagd”), зробленым Інгеборг і Алегам Калінкамі. Пры гэтым ставіцца задача выявіць асаблівасці кампазітаў, утвораных на базе асноў прыметніка і назоўніка, вызначыць прычыны разыходжаньня паміж беларускімі складаньнямі і іх карэлятамі ў тэксце перакладу з пункту гледжаньня структурна-граматычнага, семантычнага і стылістычнага аспектаў.

У літаратуры па беларускім мовазнаўстве можна знайсці разнастайныя азначэнні складанага слова: а) “слова, якое мае ў сваім саставе дзве ці больш асновы” [5, с. 126]; б) два ці больш словы, аб’яднаныя ў адно, “пры гэтым апорны кампанент (апошні ў слове) роўны цэламу слову, а папярэдні з’яўляецца чыстай асновай, якая далучаецца да апорнага кампанента з дапамогай інтэрфікса” [1, с. 213]; в) аб’яднаныя “дзве граматычна аформленыя лексічныя адзінкі”, якія могуць быць “раздзельна-аформленыя і цэласнааформленыя” [2, с. 515].

Мы падзяляем пункт гледжаньня, адпаведна якому складанае слова з’яўляецца лексічнай адзінкай, што “мае не менш дзвюх матывавальных асноў, характарызуецца семантычным, структурным і фанетыка-граматычным адзінствам і суадносіцца з той ці іншай часцінай мовы” [4, с. 33].

У аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха” У. Караткевіча намі выяўлены 24 кампазіты тыпу “аснова прыметніка + аснова назоўніка”, сярод якіх 8 назоўнікаў і 16 прыметнікаў, а таксама 35 карэлятаў.

Складаныя назоўнікі, утвораныя на базе асноў прыметніка і назоўніка, падзяляюцца на кампазіты з бясуфіксным другім кампанентам і кампазіты, другі кампанент якіх утвораны пры дапамозе афіксацыі. Сярод прааналізаваных назоўнікаў толькі адзін з бясуфіксным другім кампанентам (беларус), усе астатнія ўтвораны пры дапамозе афіксацыі (высакароднасць, нераўнапраўе). У нямецкамоўным тэксце былі вылучаны толькі два тоесныя супадзенні ў структурна-граматычным плане: *бела-*

рус – Belorusse i наўналеце – Volljährigkeit. У астатніх выпадках супадзенняў не назіралася.

Сярод складаных прыметнікаў беларускай мовы таксама вылучаюцца кампазіты з вытворнай і невытворнай асновамі. Кампазіты з невытворнай асновай характарызуюць прадметы або з’явы, пры гэтым іх другі кампанент называе прадмет, які з’яўляецца часткай азначаемага прадмета. Першы кампанент выступае як азначэнне (часта як эпітэт) у суадносным словазлучэнні, таму складанні такога тыпу асабліва выразныя і вобразныя. Параўн.: *белавалосы, белазубы, даўгавусы, макраносы*. Большую частку складаных прыметнікаў утвараюць кампазіты з вытворнай асновай назоўніка, якая называе прадмет у агульных рысах, і гэты прадмет не з’яўляецца часткай таго, што характарызуецца складаным словам. Падобныя кампазіты, як правіла, выражаюць адносіны моўніка да азначаемых прадметаў. Параўн.: *дабрадушны, высакародны, раўнадушны, хладнакроўны* і інш.

Аналіз кампазітаў дазваляе адзначыць, што ў структурна-граматычным плане сярод 4 складаных прыметнікаў з невытворнай асновай не было выяўлена ніводнага супадзення ў тэксце перакладу. Параўн.: *белавалосы – helle Haare, белазубы – лакуна, даўгавусы – schnauzbärtig, макраносы – лакуна*. У 8 з 12 лексічных адзінак назіраюцца супадзенні ў прыметніках, утвораных па мадэлі “аснова прыметніка + аснова назоўніка + суфікс”. У перакладзе на нямецкую мову ім адпавядаюць лексічныя адзінкі, утвораныя па гэтай мадэлі пры дапамозе суфіксаў *-lich, -ig, -isch*. Параўн.: *сярэдневяковы – mittelalterlich, хладнакроўны – kaltblütig, старамоўны – altmodisch*. Гэта сведчыць, што як у беларускай, так і ў нямецкай мовах вялікую ролю выконвае дэрывацыя. У астатніх выпадках беларускім складаным прыметнікам адпавядаюць простыя прыметнікі, словазлучэнні, цэласныя структурныя пераўтварэнні, у тым ліку з наяўнасцю лакун – адсутнасцю адпаведнікаў увогуле. Параўн.:

...апошні прамень сонца прабіўся ў акно і зайграў у ікле, запаліў у ім дзясяткі *рознакаляровых агенчыкаў* [3, с. 254] – *Ein letzter Sonnenstrahl... drang durchs Fenster und entzündete im Glas Dutzende von farbigen Flämmchen* [6, с. 32].

Я зразумеў, што дай таму ў рукі ністалет, і ён, усё з той самай шчырай *белазубай усмешкаю, падыдзе да тырана...* [3, с. 290] – *Ich begriff, daß**

*Захоўваецца арфаграфія тэксту арыгінала.

so einer, gäbe man ihm eine Pistole in die Hand, mit dem gleichen offenen Lächeln auf einen Tyrannen zugehen... würde... [6, с. 75].

Адметнасць беларускай мовы ў параўнанні з нямецкай – прадуктыўнае ўтварэнне адносных прыметнікаў. Граматычнае значэнне беларускага адноснага прыметніка захоўваецца і перадаецца першым кампанентам нямецкага складанага назоўніка тыпу “назоўнік + назоўнік”. І адносны прыметнік, і першы кампанент складанага назоўніка паказваюць на адносны не да канкрэтнага прадмета ці з’явы, а да прадмета ці з’явы ўвогуле – як сукупнасці пэўных прымет і ўласцівасцей. Параўн.:

Амаль з сярэдзіны прыхожай шырокія **беламармуровыя** сходы вялі на другі паверх... [5, с. 241] – *Fast in der Mitte der Diele führte eine breite weiße Marmortreppe hinauf in den ersten Stock* [6, с. 16].

Такім чынам, другі кампанент адноснага складанага прыметніка беларускай мовы (**беламармуровы**) роўны першаму кампаненту складанага назоўніка ў нямецкай мове (*weiße Marmortreppe*). Адпаведна, адносныя складаныя прыметнікі беларускай мовы будуць перакладацца канструкцыяй “прыметнік + складаны назоўнік” у нямецкай мове.

Прычына выбару лексічных адзінак, што не супадаюць у структурна-граматычным плане, знаходзіцца, хутчэй за ўсё, у імкненні максімальна адэкватна перадаць лексічнае значэнне. У гэтым выпадку задача перакладчыка – дакладна перадаць семантыку слова без захавання адпаведнай структуры. Акрамя гэтага, несупадзенне лексічных адзінак у структурна-граматычным плане звязана і з характарам словаўскладання ў беларускай і нямецкай мовах, з інтэнсіўнасцю ўжывання ўтвораных кампазітаў. Як паказваюць прыведзеныя прыклады, складаным словам беларускай мовы ў нямецкай мове могуць адпавядаць не толькі кампазіты. І гэта нягледзячы на тое, што яны значная частка слоўнікавага складу нямецкай мовы. Спецыфічная рыса нямецкай мовы – спантаннае ўтварэнне складаных слоў. Аднак пры аналізе перакладу гэтая з’ява амаль не назіраецца. Знайсці фармальна-граматычныя адпаведнікі надзвычай няпроста, таму што спантаннае складанне ўзнікаюць у працэсе маўлення і, як правіла, слоўнікамі не фіксуецца. Можна меркаваць, што перакладчык не ўжывае такіх утварэнняў, арыентуючыся менавіта на свой суб’ектыўны выбар. Таму перадача беларускага кампазіта на нямецкую мову адбываецца з дапамогай іншых структур (простыя слова, словазлучэнне, апушчэнне лексічных адзінак і г. д.) з мэтай захаваць сэнс.

З пункту гледжання марфалагічных асаблівасцей паміж беларускімі і нямецкімі кампазітамі існуюць пэўныя адрозненні паводле граматычнага афармлення роду і ліку. У большай ступені экві-

валенты ў тэксце арыгінала і перакладу належаць да адной часціны мовы (*высакароднасць – Größe*), тым самым перакладчык спрабуе захаваць марфалагічную структуру і значэнне слова-арыгінала. Прычынай жа несупадзення эквівалентаў з’яўляецца немагчымасць дакладнага перакладу некаторых беларускіх кампазітаў, для якіх адсутнічаюць слоўнікавыя адпаведнікі, і звязаная з імі дыстрыбуцыя – сукупнасць кантэкстуальных канструкцый, у якіх выкарыстоўваецца пэўная моўная адзінка. Параўн.: **беламармуровыя** сходы (прым.) – *weiße Marmortreppe* (прым. + наз.).

Часцей за ўсё разыходжанні датычацца катэгорыі роду, што тлумачыцца, па-першае, несупадзеннем слоў гэтай катэгорыі ў беларускай і нямецкай мовах (*паўналецце*, н. р. – *Volljährigkeit*, ж. р.), па-другое, удзелам у словаўскладанні словаўтваральных элементаў – афіксаў, якія не толькі дапамагаюць аднесці лексічныя адзінкі да пэўнага семантычнага класа слоў, але і выступаюць маркерамі для вызначэння роду. Напрыклад, абстрактныя назоўнікі жаночага роду ўтвараюцца з дапамогай суфікса **-асць**: *высакароднасць*, *паўнацэннасць* і інш. У нямецкай мове для кожнага роду таксама характэрны пэўны набор афіксаў, ад значэння якіх залежыць аднесенасць лексічнай адзінкі да таго ці іншага семантычнага класа слоў. Напрыклад, суфікс **-keit** абазначае якасць, уласцівасць або прымету прадмета і з’яўляецца маркерам жаночага роду: *Volljährigkeit*, *Ungerechtigkeit*.

Адрозненні прааналізаваных лексічных адзінак у катэгорыі ліку не былі выяўлены.

Паводле семантыкі сярод кампазітаў і іх адпаведнікаў выяўляюцца як поўныя, так і частковыя супадзенні, несупадзенні і адсутнасць адпаведнікаў. У прааналізаванай групе слоў назіраюцца ў асноўным поўныя супадзенні лексічных значэнняў кампазітаў, якія можна падзяліць на дзве групы:

а) лексічныя адзінкі з аднолькавай структурай (якія супадаюць па значэнні і форме) – складаныя словы: *паўналецце – Volljährigkeit*, *беларус – Belorusse*, *высакародны – edelmütig*, *сярэдневяковы – mittelalterlich*, *хладнакроўны – kaltblütig*;

б) лексічныя адзінкі з рознай структурай (якія супадаюць па значэнні, але розныя па форме): *ліхалецце – eine schwere Zeit*, *белавалосы – mit hellen Haaren*, *прастадушны – aufrichtig*.

Частковыя супадзенні датычацца тых лексічных адзінак, якім у нямецкім перакладзе адпавядаюць простыя словы. У гэтым выпадку мы назіраем звужэнне семантыкі. Параўн.: *рознакаляровы – farbig* ‘каляровы’.

Варта таксама адзначыць прыклады семантычнага несупадзення кампазітаў і іх адпаведнікаў у прааналізаваных прыкладах. Параўн.: бел. **высакародны** ‘ўзвышаны, асвячоны высокай мэтай’ – ням. **fair** ‘прыстойны, сумленны’. Параўн.:

	Беларуская мова	Нямецкая мова	Супадзенні		Несупадзенні	Лакумы	Часціна мовы
			поўныя	частковыя			
			па значэнні і форме	па значэнні			
1.	беларус	–				+	Назоўнік
2.		Belorusse	+				
3.	высакароднасць	Größe			+		
4.	Высакароднасць!	Das nenn ich fair!			+		
5.	ліхалецце	eine schwere Zeit		+			
6.	нераўнапраўе	Ungerechtigkeit			+		
7.	паўналецце	Volljährigkeit	+				
8.	паўнацэннасць	–				+	
9.	разнапраўе	–				+	
10.	старасвеччына	–				+	
11.		Erbe			+		Прыметнік
12.	белавалосы	helle Haare		+			
13.	белазубы	–				+	
14.	беламармуровы	weiße Marmortreppe		+			
15.	беларускі	belorussisch	+				
16.		–				+	
17.	высакародны	fair			+		
18.		–				+	
19.		edelmütig	+				
20.		edel		+			
21.	дабрадушны	gutmütig	+				
22.	даўгавусы	Schnauzbärtige		+			
23.		schnauzbärtig		+			
24.	макраносы	–				+	
25.	прастадушны	aufrichtig		+			
26.	раўнадушны	teilnahmslos	+				
27.		gleichgültig	+				
28.		–				+	
29.		gleichmütig	+				
30.	раўнамерны	gleichmäßig	+				
31.	рознакаляровы	farbig		+			
32.	старамодны	altmodisch	+				
33.	старасвецкі	altes Gutsherrenhaus		+			
34.	сярэдневяковы	mittelalterlich	+				
35.	хладнакроўны	kaltblütig	+				
Усяго:			12	9	5	9	

– Маўчы! – крыкнуў я. – А на адну дзяўчыну дваццаць коннікаў выпускаць **высакародна**?! [3, с. 399] – “Halt’s Maul! – rief ich zurück, – Zwanzig Banditen gegen ein Mädchen – ist das fair?” [6, с. 200].

Многія складаныя словы зусім не маюць адпаведнікаў у перакладзеным тэксце, хоць для некаторых з іх існуюць адэкватныя слоўніковыя эквіваленты. Параўн.: Я разумею вашу **высакародную** тугу... [3, с. 354] – Ich verstehe Ihren Kummer [6, с. 148].

У некаторых выпадках наяўнасць лакун тлумачыцца адсутнасцю цэлых сказаў або абзацаў у перакладзе. Параўн.: **Старасвеччына** глядзела з **кожнага** кута [3, с. 298] – Адсутнічае сказ [6, с. 84]. Ён ішоў **на гэтым** карнізе **так раўнадушна**, як мы часам, **забаўляючыся**, ідзем **на чыгуначнай** рэйцы [3, с. 385] – Адсутнічае абзац [6, с. 184].

Прычынамі частковага супадзення або несупадзення суадносных лексічных адзінак з пункту гледжання семантыкі з’яўляюцца:

1) немагчымасць дакладнай перадачы некаторых беларускіх лексічных адзінак, для якіх адсутнічаюць слоўніковыя адпаведнікі: ...**нявера ў каштоўнасць сваёй справы, бяссілле, глухі боль – асноўныя прыкметы ліхалецця**... [3, с. 233] – Da waren Zweifel am Nutzen der eigenen Sache, Ohnmacht, ein dumpfer Schmerz – die Hauptmerkmale einer **schweren Zeit**... [6, с. 8];

2) няздольнасць адных асноў спалучацца з іншымі асновамі для ўтварэння адпаведнага кампазіта. Параўн.: **высакароднасць** (ад: **высокі род** – літар. *hohes Geschlecht*) – **Größe** ‘1) велічыня; 2) слаўтасць; 3) веліч’. Нельга зрабіць дакладны пераклад шляхам спалучэння асноў *hoch* + *Geschlecht* →

Hochgeschlecht, бо яны семантычна несумяшчальныя. У некаторых выпадках адбываецца карэнная змена спосабаў апісання сітуацыі, замена вобраза, якая ўключае ў сябе некалькі трансфармацый. Перакладаецца не сама лексічная адзінка, а перадаецца пэўны канцэпт (пэўная канатацыя), што дазваляе перадаць сэнс выказвання. Параўн.: **Высакароднасць!** [3, с. 399] – **Das nenn ich fair!** 'Тэта я называю прыстойным, чэсным' [6, с. 200];

3) розная валентнасць – здольнасць лексічных адзінак спалучацца з іншымі ў залежнасці ад сэнсу, што часцей за ўсё суправаджаецца ўжываннем іншых кантэкстуальных канструкцый: *прастадушны твар – aufrichtiger Blick* 'шчыры погляд' (нельга сказаць *aufrichtiges Gesicht*). Параўн.: *Твар быў простадушны, дзіцячы* [3, с. 245] – *Ihr Blick war aufrichtig, kindlich* [6, с. 23];

4) стыльовыя асаблівасці перакладу. Выбар іншых эквівалентаў дазваляе, напрыклад, пазбегнуць паўтораў. Параўн.: *Непадалёк ад мяне стаяў танклявы, але, відаць, моцны малады чалавек, белавалосы, з вельмі прыемным і шчырым тварам...* [3, с. 287] – *Nicht weit von mir stand ein hagerer, aber kräftiger junger Mann mit hellen Haaren und offenem Blick, einfach, jedoch betont sorgfältig gekleidet* '...малады чалавек са светлымі валасамі...' [6, с. 72];

5) канатацыя або лексічны фон, які паказвае на адрозненні ў культурных традыцыях. Параўн.: *Ён усміхнуўся шырокай белазубай усмешкаю* [3, с. 287] – *Er lächelte übers ganze Gesicht* 'Ён расплываўся ўсмешкай' [6, с. 72].

Вынікі аналізу кампазітаў тыпу "аснова прыметніка + аснова назоўніка" ў структурна-граматычным і семантычным плане паказаны ў табліцы.

Такім чынам, сярод кампазітаў як у тэксце арыгінала, так і ў тэксце перакладу найбольшай колькасцю прадстаўлены супадзенні з пункту гледжання іх структурна-граматычнага і семантычнага аспектаў – 34%. Частковыя супадзенні складаюць 26%, несупадзенні – 14% і лакуны – 26%. Падабенства (супадзенне) структурных асаблівасцей лексічных адзінак садзейнічае і больш поўнаму захаванню іх семантыкі, што тлумачыцца імкненнем перакладчыка максімальна дакладна перадаваць тэкст арыгінала згодна з нормамі мовы перакладчыка, яго разуменне моўных асаблівасцей арыгінала, добрае веданне культурных традыцый і нацыянальна-этначнай спецыфікі беларускай мовы.

Спіс літаратуры

1. Беларуская граматыка : у 2 ч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1.
2. Беларуская мова : энцыклапедыя. – Мінск : БелЭн, 1994.
3. Караткевіч, У. Дзікае паляванне караля Стаха : апавесці, апавяданні / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 1995.
4. Прыгодзіч, М. Р. Словакладанне ў беларускай мове / М. Р. Прыгодзіч. – Мінск : БДУ, 2000.
5. Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мінск : Выш. шк., 1990.
6. Karatkewitsch, U. König Stachs Wilde Jagd / U. Karatkewitsch; ins Deutsche übertragen von Ingeborg und Oleg Kolinko. – Berlin : Verlag Neues Leben, 1985.

Іна КАВАЛЁВА,

аспірантка кафедры гісторыі беларускай мовы
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Артыкул рэкамендаваны да друку кафедрай гісторыі беларускай мовы БДУ.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2010 год ЛІСТАПАД

1 лістапада – 95 гадоў з дня нараджэння Міхася Кавыля (сапр. Язэп Лешчанка), паэта, празаіка, крытыка. Жыве ў ЗША

85 гадоў з дня нараджэння Клаўдзія Каліны (сапр. Капелян, дзев. Лукашэвіч; 1925 – 1994), празаіка

70 гадоў з дня нараджэння Валянціна Пакаташкіна, жывапісца, педагога, заслужанага настаўніка Беларусі

2 лістапада – 80 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Баршчэўскага (псеўд. Алякс Барскі), паэта, літаратуразнаўцы, публіцыста, перакладчыка, фалькларыста, педагога, грамадска-культурнага дзеяча. Жыве ў Польшчы

50 гадоў з дня нараджэння Аляся Наварыча (сапр. Трушко), празаіка

3 лістапада – 120 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Пушкарэвіча (1890 – 1942), гісторыка літаратуры, перакладчыка, славіста-педагога

5 лістапада – 90 гадоў з дня нараджэння Сямёна (Самуіла) Асновіча (1920 – 2005), скрыпача, заслужанага артыста Беларусі

6 лістапада – 210 гадоў з дня нараджэння Леанарда

Ходзькі (1800 – 1871), выдаўца, гісторыка, публіцыста, бібліяграфа

140 гадоў з дня нараджэння Якава Прохарава (1870 – 1942), расійскага і беларускага кампазітара, музычнага этнографа, педагога

7 лістапада – 80 гадоў з дня нараджэння Людмілы Царанковай (дзев. Сцяфанова), спявачкі, заслужанай артысткі Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Васіля Жуковіча, паэта, празаіка, перакладчыка

8 лістапада – 120 гадоў з дня нараджэння Янкі Пачопкі (1890 – 1977), паэта, празаіка, фалькларыста

10 лістапада – 100 гадоў з дня нараджэння Антона Каржанеўскага (1910 – 1991), жывапісца

11 лістапада – 135 гадоў з дня нараджэння Альберта Паўловіча (1875 – 1951), паэта-гумарыста, драматурга

85 гадоў з дня нараджэння Алены Чабырук (1925 – 2007), мовазнаўцы

Заканчэнне на с. 71, 83.